

СПЕЦИФІКА МІЖМОДАЛЬНОГО ПЕРЕНОСУ В ПЕРЦЕПЦІЇ НОСІЇВ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВ

Катерина Нікода, Ольга Лозова
(Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню міжмодального переносу в перцепції носіїв української та російської мови на матеріалі псевдослів. Встановлено спільне і відмінне в синестетичних реакціях на кольорові та нюхові стимули. Констатовано залежність між приписуванням стимулу ознаки «приємний» чи «неприємний» та подальшими характеристиками означуваного слова.

Ключові слова: синестезія, міжмодальний перенос, псевдослово, білінгвізм.

Статья посвящена исследованию межмодального переноса в перцепции носителей украинского и русского языка на материале псевдослов. Установлено общее и отличное в синестетических реакциях на цветовые и обонятельные стимулы. Констатирована зависимость между приписыванием стимулу признака «приятный» или «неприятный» и последующими характеристиками обозначаемого слова.

Ключевые слова: синестезия, межмодальный перенос, псевдослова, билингвизм.

The article is deals with research of cross-modal transference in perception Ukrainian and Russian people based on “pseudo-words” method. The differences and similarities were stated in synesthesia reactions for colour and olfactory stimulus. The author concluded the dependence between assigning features “positive” and “negative” to the stimulus and the further characteristics of the denoted word.

Key words: *synesthesia, cross-modal transference, pseudo-word, bilingualism.*

Постановка проблеми. Феномен синестезії як механізму міжмодального переносу вирізняється багатоаспектністю та полідисциплінарністю. Найбільшою мірою проблематика міжмодального переносу розроблена в рамках фізіології, лінгвістики, мистецтвознавства, у порівнянні з якими теоретичний доробок психологів у даній царині кількісно більш скромний. Проте наявні дослідження вітчизняних (О.Ю. Артем'єва, Б.М. Галєєв, О.Р. Лурія, Н.О. Русіна, П.В. Яньшин) і зарубіжних учених (М. Люшер) не дають відповіді на питання, чи синестезія належить до сфери творчості, уяви, розуміння, чи її механізми реалізуються в мові і мисленні.

Актуальність дослідження. Визначаючи актуальність нашого дослідження, хотілося б зазначити зростання інтересу до міждисциплінарних досліджень у різних галузях психологічного знання. Сьогодні не викликає сумнівів участь різних аналізаторів у процесі сприйняття мовлення, тому розкриття механізму синестезії могло б пояснити зв'язок перцепції, мислення і мовлення, а також визначити її роль у формуванні індивідуального образу світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Детальний огляд сучасних підходів і тенденцій в дослідженні синестезії знаходимо в роботах А.І. Бардовської [2] та Б.М. Галєєва [3]. Полідисциплінарність проблеми була актуалізована Ю.М. Молодкіною [12], яка стверджує, що інтерес до дослідження синестетичних номінацій різко зріс і багато вчених звертаються до проблеми відображення психічного в мові. Міжмодальний перенос знаходить своє відображення в метафорах і мовних штампах на кшталт: «гірка правда», «теплий прийом», «ясний розум» та ін.

Н.О. Русіна описує у цьому зв'язку низку досліджень синестезії: візуально-музичної (Karwoski et al., 1938; 1942), кольорово-музичної (Odbert et al., 1942), візуально-вербальної в різних мовних і культурних групах (Osgood., 1960), кольорово-слухової (Marks, 1975) [18].

Виходячи з евристичного інтересу, ми обрали для наших наукових розробок кольорову та нюхову модальності.

У психології найбільш докладно проблематика кольору була досліджена М. Люшером [10], який вивів значення кольору на діагностичний рівень. У результаті дослідження «кольорового слуху» серед музикантів А.О. Овсянніковим було виявлено, що музичні інструменти з більш високим звучанням провокують відчуття світлих кольорів і навпаки [14].

Спробу встановлення взаємовідповідності між кольорами та запахами знаходимо у роботах П.В. Яньшина [25]. За результатами кластерного аналізу цим дослідником виявлена найбільша чутливість до ознак, які можна віднести до розряду специфічних предметних характеристик окремих модальностей. Для кольору це світлота, насиченість, кольоровість; для запаху – класичні групи квіткових, листяних, натуральних, хімічних запахів [там же].

Н.О. Русіна проінтерпретувала результати дослідження кольорів таким чином: червоний – «сильна гаряча активність»; помаранчевий – «непокійна активність і теплота»; жовтий – «світла свіжість і чистота»; зелений – «приємна чистота і краса»; блакитний – «ніжність і спокій»; синій – «приємна свіжість»; фіолетовий – «приємний спокій»; білий – «спокійна легкість і чистота»; чорний – «неприємна сила» [1].

Інтерпретація семантичних ознак для запахів була такою: м'ятний – «неприємна несмачна тяжкість»; квітковий – «приємна добра ароматичність»; камфорний – «неприємна неароматичність»; оцтовий – «неприємна несмачна активність, неприємний запах»; ефірний – «неприємна тяжкість, активний запах»; гнильний – «неприємний запах» [там же].

Синестезія кольору та запаху, у числі інших модальностей, була також розглянута в одному із психосемантичних досліджень О.Ю. Артем'євої [1]. Безумовним здобутком О.Ю. Артем'євої є те, що вона змогла довести за допомогою феномену синестезії існування у психіці різномодальних семантик і визначила їх роль у формуванні образу світу.

Стосовно дослідження синестетичного сприйняття мовленнєвого вислову варто зазначити дослідження Н.О. Русіної. В дослідженні синестетичних властивостей об'єктів різних модальностей та їх проявів у метафорі дослідниця наголошує на подібності сили синестезії та метафори, і вважає, що «вивчення психологічного аспекту метафори дозволить проникнути в механізми використання її в процесі пізнання» [18, с. 209].

Теоретичний аналіз синестезії дозволив Б.М. Галєєву передбачити можливість існування загальнозначущих синестезій, які належать до певної культури, і зробити висновок, що кожна епоха має власний «метафоричний фонд» [4]. Непрямо підтверджує це положення і Г.І. Сафіна. Дослідниця порівняла російські і татарські синестезії, за результатами чого було виявлено, що в татарській мові кольорові синестезії використовуються частіше, ніж в російській [20]. Дослідження синестезії на прикладі російської мови знаходимо у праці Т.Р. Степаняна, в якій на аналізі змісту п'яти словників показано, що в плані синестезій в російській мові найбільш багата семантика прикметників, а найменша – дієслів [21].

Дослідження міжмодального переносу у творчості міститься в роботі Н.І. Яницької [24], в якій співвіднесено синестезію в російській та англійській мові на матеріалі поезії доби романтизму. Було виявлено, що в обох мовах найбільш розгалужену групу синестезій дають прикметники та іменники, котрі стосуються зорової перцепції.

Історико-теоретичний аналіз концепцій синестезії в світовій психології, що був здійснений Б.М. Галєєвим [3], констатував неможливість вивчення психологічних засад синестезії без залучення знань інших наук, а кризовий стан у цій галузі пояснив невизначеністю науковців стосовно того, хто повинен досліджувати синестезію.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження міжмодального переносу як механізму синестетичного сприймання псевдослів носіями близькоспоріднених мов.

Виклад основного матеріалу. Науковий пошук ми спрямували на дослідження вигаданих слів, які умовно позначили терміном «псевдослова».

Виходячи з припущення, що синестетичне сприйняття мови в кожного народу має свої відмінності, було вирішено досягти поставлених у дослідженні цілей через порівняльний аналіз вкладеного в кожне псевдослово змісту носіями близькоспоріднених мов – української і російської. В якості словесних стимулів ми використали псевдослова, що провокують найбільш яскравий асоціативний ряд серед представників двох мов, а саме: терілья, жертус, тізліна, ридумер, вумп, щешп. Опис підстав обрання цих псевдослів викладений нами у дослідженні асоціативних процесів [8].

Методом дослідження виступив спрямований асоціативний експеримент, який складався з двох серій.

У **першій серії** досліджуваним пропонувався список із вищезазначених псевдослів, паралельно з чим демонструвався стимульний матеріал «Методики кольорових виборів» М. Люшера (короткий варіант) [10]. Досліджуваним необхідно було вказати, яке кольорове відчуття виникає під час сприйняття кожного із псевдослів.

Друга серія включала роботу з міжмодальним переносом «псевдослово-запах». Надавався список із псевдослів, які були використані у першій серії, а потім почергово пред'являлися шість запахів: 1) цитрус; 2) троянда; 3) перець; 4) горілий; 5) мигдаль; 6) тютюн. Досліджуваним необхідно було вказати, яке нюхове відчуття виникає під час сприйняття кожного із псевдослів. Дані запахи були обрані нами не випадково. У дослідженнях П.В. Яньшина [25] саме вони показали найбільшу диференційну здатність.

З причини експериментальної зручності вирішено було проводити дослідження за участі студентів віком від 20-ти до 21-ого року, що навчаються на IV курсах Київського університету імені Бориса Грінченка та Київського політехнічного інституту. Для дослідження складено вибірку обсягом в 24 особи, що забезпечує достатню репрезентативність отриманих результатів. Дану вибірку також було врівноважено за статевими ознаками.

До першої групи досліджуваних ми віднесли студентів, що з дитинства розмовляють українською мовою (українофони), до другої групи – студентів, що з дитинства розмовляють російською мовою (русофони).

Перша серія асоціативного експерименту була проаналізована через міжмовний та внутрішньомовний збіг реакцій досліджуваних. Найбільш часті вибори кольорів стосовно псевдослів були підраховані за допомогою показника статистичної моди.

Так серед українофонів спостерігались наступні кольорові синестезії: псевдослово «терілья» викликало відчуття фіолетового кольору; «жертус» – жовтого; кольорові синестезії, пов'язані зі стимулом «тізліна» українофони не могли диференціювати між синім та зеленим; «ридумер» відповідав коричневому кольору; «вумп» – сірому; а стимул «щешп» вирізнявся мультимодальністю кольорових синестезій, тому конкретний колір тут виділити не вдалося.

У групі русофонів кольорові синестезії виявились дещо одноманітнішими, але кардинально відмінними від синестезій українофонів. Наприклад, псевдослова «терілья» і «тізліна» стимулювали відчуття зеленого кольору. Ці результати збігаються з асоціатами, що були дані русофонами на ідентичні псевдослова в нашому дослідженні асоціативних процесів [8], в якому респондентам пред'являлись всі шість псевдослів, але без стимулів різних модальностей. Псевдослова «жертус» і «щешп» спровокували у русофонів відчуття сірого кольору, а «ридумер» і «вумп» – синього. Останнє співвідношення також збігається з асоціатом, котрий був виявлений в нашому дослідженні [там же]. Таким чином можна побачити, що кольорове сприйняття псевдослів серед українофонів виявляє більше різноманіття, ніж серед русофонів. Проте, не можна не звернути увагу на те, що синестезії русофонів, попри невелику різноманітність, носять більш сталий характер.

Загальні тенденції за всією вибіркою в цілому збігаються із синестезіями українофонів: псевдослово «терілья» викликає переживання фіолетового кольору; «жертус» – жовтого; «тізліна» – зеленого; «ридумер» – коричневого;

відмінності спостерігаються лише в останніх двох стимулах, оскільки псевдослово «вумп» сприймається синім (в українофонів – сірим), а «щешп» – сірим (в українофонів – мультимодально).

Продовжуючи міжмове порівняння результатів дослідження, варто наголосити і на спільних міжмодальних переносах, які простежуються. Так псевдослово «тізліна» в носіїв обох мов викликало синестетичне відчуття зеленого кольору, а «щешп» – сірого.

Друга серія асоціативного експерименту розкрила особливості синестезії між псевдословами та запахами. Найбільш часті вибори запахів стосовно псевдослів, як і в першій серії, були підраховані за допомогою показника статистичної моди.

Якщо аналізувати міжмовний збіг в модальностях «псевдослово-запах», то можна побачити високу подібність реакцій досліджуваних. Наприклад, як українофони, так і русофони відчували деяку складність в нюхових синестезіях на псевдослова «жертус», «ридумер», «щешп», «тізліна», проте в русофонів дана тенденція сильніше виражена (5 випадків відсутності реакцій серед русофонів проти 1 випадку серед українофонів), особливо це явище було виражене серед досліджуваних жінок.

Приступаючи до внутрішньомовного аналізу реакцій досліджуваних, розглянемо найчастотніші нюхові синестезії серед українофонів: псевдослова «терілья» і «тізліна» викликали відчуття трояндового аромату; «жертус» і «ридумер» – цитрусового; «вумп» спричинило нюхові асоціації з горілим запахом, а стимул «щешп» відповідав запахам перцю і тютюну. Нюхові синестезії русофонів виявилися досить подібними до синестезій українофонів, а відмінності спостерігалися лише на псевдослово «тізліна», оскільки в русофонів воно спровокувало відчуття цитрусового запаху, а в українофонів – трояндового. Псевдослово «ридумер» викликало найбільші труднощі, з ним русофони співвіднесли запах мигдалю, а українофони – цитрусу. Псевдослово «жертус» для русофонів містило аромат не лише цитрусу, як для українофонів,

але і запах горілого. У той же час інші реакції виявились гомогенними між носіями споріднених мов.

Порівняльний аналіз синестезій «псевдослово-колір-запах» було проведено з урахуванням розробок М. Люшера у царині значення кольору [10] та результатів нашого дослідження асоціативних процесів [8]. Для зручності аналізу, запахи, що були використані у дослідженні, ми умовно поділили за критерієм приємності-неприємності на дві групи: (1) цитрус, троянда, мигдаль – приємні; (2) перець, горілий, тютюн – неприємні.

В результаті дослідження асоціативних процесів нами було виявлено, що за фактором Оцінка методики Вербального семантичного диференціалу псевдослово «терілья» було охарактеризовано представниками обох мовних груп як «безпечне», «корисне» [8]. При цьому, загальні синестетичні переживання відповідають трояндовому запаху, який ми відносимо до приємних, та фіолетовому кольору, який означає ототожнення, мрію, єднання між об'єктом і суб'єктом, інтимність [10]. Псевдослово «жертус» отримало спільні характеристики – дурний, небезпечний, некорисний, несправедливий, неприємний [8], спільний запах – цитрус (приємний), а колір – жовтий, що за М. Люшером [10] позначає тепло, бадьорість, щастя. Стимул «тізліна» був наділений лише однією спільною для українофонів та русофонів якістю – безпечний [8], спільним кольором виявився зелений (колір наполегливості, волі до дії [10]), який також асоціюється з безпекою, а спільним запахом виявився трояндовий, що збігається з асоціацією на стимул «терілья». Псевдослова «ридумер» та «вумп» відрізнялись лише однією з п'яти властивостей, тоді як всі інші були спільними для обох мовних груп. «Ридумер» охарактеризовано як «розумний», «безпечний», «корисний», «справедливий», а «вумп» – як «дурний», «безпечний», «справедливий», «неприємний» [8]. Цікаво, що один із кольорових асоціатив також виявився спільним – синій колір (колір спокою [10]), а коричневий (колір чуттєвості, фізичності [10]) властивий лише псевдослову «ридумер». При цьому псевдослову «ридумер» був приписаний запах мигдалю (приємний), а псевдослову «вумп» – горілий запах (неприємний), що збігається з

оцінкою досліджуваними слів за ознакою приємний-неприємний. Останньому псевдослову «щешп» приписані лише три спільні якості – «дурний», «некорисний» та «неприємний» [8]. Досліджувані показали наявність синестезії з нейтральним сірим кольором та перцевим запахом, який ми віднесли до неприємних, що відповідає оцінці досліджуваними псевдослова.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Аналіз отриманих даних показав, що кольорове сприйняття псевдослів серед українофонів має більше різноманіття, ніж серед русофонів, а міжмодальні переноси русофонів носять більш сталий характер, порівняно з міжмодальними переносами українофонів.

Водночас була помічена наявність спільних синестезій. Встановлено тенденцію, згідно з якою кольорові синестезії українофонів певною мірою є актуальними і для русофонів. Так, в модальностях «псевдослово-запах» при аналізі міжмовного збігу було відмічено високу подібність реакцій досліджуваних. Проте русофони відчували утруднення в нюхових синестезіях.

У результаті якісного аналізу загальних синестезій між псевдословами, кольорами і запахами було підтверджено положення про залежність між приписуванням стимулу ознаки «приємний» чи «неприємний» та подальшими характеристиками означуваного слова. А отже, «приємні» псевдослова здебільшого викликають міжмодальний перенос на суб'єктивно приємні кольори та запахи, і навпаки – суб'єктивно неприємні псевдослова провають переноси на неприємні кольорові та нюхові стимули.

Можна зробити висновок, що явище міжмодального переносу дійсно має місце під час сприйняття мовленнєвого вислову, а специфіка синестезії з достатньою точністю дозволяє побачити особливості перцепції представників близькоспоріднених мов.

Перспективами подальших наукових розробок даної проблематики можна вважати пошук шляхів щодо практичного використання результатів дослідження при викладанні ряду психолінгвістичних та психологічних

дисциплін. Дослідження також може стати основою для подальших експериментів у зазначених галузях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемьева Е. Ю. Психология субъективной семантики. / Е. Ю. Артемьева. – М.: МГУ. – 1980. – 128 с.
2. Бардовская А.И. Средства номинации синестетических сообщений (на материале русских и английских художественных текстов) : дисс. ... канд. филол. наук. / Бардовская Анастасия Игоревна. – Тверь, 2005. – 178 с.
3. Галеев Б.М. Историко-теоретический анализ концепций синестезии в мировой психологии. / Б.М. Галеев // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. – 2005. – № 1 (38). – С. 161-168.
4. Галеев Б.М. Синестезия в мире метафор / Б.М.Галеев // Обработка текста и когнитивные технологии (материалы межд. конф.). – Москва-Варна, 2004. – С. 33-42.
5. Заиченко А.А. Синестезия – феноменология, виды, классификации / А.А. Заиченко, М.В. Картавенко // Информатика, вычислительная техника и инженерное образование. – № 3 (5). – 2011.
6. Леонтьев А.Н. Психология образа. / А.Н.Леонтьев // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология, 1979. – №2. – С. 3-13.
7. Лозова О.М. Психологічні аспекти засвоєння іноземної мови: навч.-метод. посіб. / О.М. Лозова. – К. : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. – 108 с.
8. Лозова О.М. Специфіка ідентифікації псевдослів носіями близькоспоріднених мов / О.М. Лозова, К.Є. Нікода // Психолінгвістика: [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2013. – Вип.12. – С. 102-109.

9. Лупенко Е.А. Интермодальное сходство как результат категоризации/ Лупенко Е.А. // Экспериментальная психология. – 2009. – Т. 2. – № 2.– С. 84-103.
10. Люшер М. Цвет вашего характера / М. Люшер – М.: Рипол Классик, 1997. – 231 с.
11. Маклаков А.Г. Общая психология / Маклаков А.Г. – СПб: Питер, 2008. – 583 с.
12. Молодкина Ю.Н. Синестетические номинации как отражение телесности в языке / Ю.Н. Молодкина // Теория языка и межкультурная коммуникация: Электронный научный журнал. 2009.– №1(5). – С. 56-60.
13. Мусієнко В.П. Вступ до психолінгвістики / Мусієнко В.П. – К., 1996. – 120 с.
14. Овсянников А.А. Анкетное исследование «цветного слуха» и «цветового мышления» / А.А.Овсянников // «Прометей-2000» (Матер.межд. н.-практ.конф., 2-6 окт. 2000). – Казань: ФЭН., 2000. – С. 107-113.
15. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. / В.Ф. Петренко – М.: МГУ, 1997. – 400 с.
16. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания. / В.Ф. Петренко – М., 1988. – 208 с.
17. Потебня А.А. Мысль и язык / Потебня А.А. – К.: СИЭНТО, 1993. – 192 с.
18. Русина Н.А. Синестетические свойства объектов разных модальностей и их проявления в языковой метафоре / Н.А. Русина // Психология субъективной семантики: Истоки и развитие. – М.: Смысл, 2011. – С. 206-213.
19. Сазонова Т.Ю. Внутренний когнитивный контекст идентификации слова / Т.Ю. Сазонова // Теория языка и межкультурная коммуникация: Электронный научный журнал. – №2 – 2007. – С. 48-53.
20. Сафина Г. Можно ли «видеть» звуки и «слышать» запахи? / Г.И. Сафина // Идель. – 2001.– № 12. – С. 64-65.

21. Степанян Т.Р. Синестетические метафоры русского языка: автореф. дис. канд. филол. наук. / Т.Р. Степанян. – М.: АН СССР., 1987. – 184 с.
22. Хант Г.Т. О природе сознания: с когнитивной, феноменологической и трансперсональной точек зрения / Г.Т. Хант; Пер. с англ. А. Киселева. — М.: АСТ и др., 2004. – 555 с.
23. Чибисова Е.А. Структурно-семантические и когнитивно-прагматические особенности синестетических сочетаний в маркетинговом дискурсе: автореф. дис. канд. филол. наук. / Е.А. Чибисова. – СПб., 2012. – 22 с.
24. Яницкая Н.И. Адъективная синестезия в английской и русской поэзии романтизма: автореф. дис. канд. филол. наук. / И.И. Яницкая. – М., 2010. – 178 с.
25. Яньшин П.В. Введение в психосемантику цвета / Яньшин П.В. – Самара: СамГПУ, 2001. – 189 с.

Відомості про авторів

Нікода Катерина Євгенівна – студентка Інституту психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка.

Лозова Ольга Миколаївна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Київського університету імені Бориса Грінченка.